

XALQARO IQTISODIYOT VA BANK TIZIMINING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI: NAZARIY VA AMALIY TAHLIL

Ergasheva Dildora Atavullo qizi

*Toshkent amaliy fanlar universiteti Iqtisodiyot
fakulteti Bank ishi va audit yo‘nalishi talabasi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro iqtisodiyot tizimining rivojlanish bosqichlari, global moliya oqimlari va ularni boshqarishda bank tizimining o‘rni tahlil etilgan. Shuningdek, xalqaro moliyaviy tashkilotlarning faoliyati, ularning mamlakatlar iqtisodiy barqarorligiga ta’siri, O‘zbekistonning xalqaro bank tizimidagi ishtiroki hamda raqamli texnologiyalar orqali moliyaviy integratsiyani chuqurlashtirish imkoniyatlari keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: xalqaro iqtisodiyot, moliya tizimi, bank sektori, xalqaro kredit, integratsiya, global savdo, raqamli iqtisodiyot, barqaror rivojlanish.

Globalashuv jarayoni insoniyat hayotining barcha sohalariga, xususan, iqtisodiy tizimga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Jahon iqtisodiyotining o‘zaro bog‘liqligi tobora ortib borar ekan, xalqaro moliya va bank tizimlari bu aloqalarning tayanch nuqtasiga aylanmoqda. Xalqaro iqtisodiy tizim — bu mamlakatlar o‘rtasidagi tovar, xizmat, kapital, texnologiya va ishchi kuchining erkin harakatini ta’minlovchi murakkab iqtisodiy mexanizmdir. Ushbu tizimni samarali ishlatish uchun esa barqaror va ishonchli bank sektori zarur. Chunki banklar xalqaro to‘lovlar, kreditlash, investitsiyalarni jalb qilish va valyuta siyosatini amalga oshirishda asosiy vositachidir.

Xalqaro iqtisodiyot — bu turli davlatlarning o‘zaro iqtisodiy aloqalari, resurslar, kapital, tovar va xizmatlarning global miqyosda almashinuvini ta’minlaydigan tizimdir. U quyidagi asosiy yo‘nalishlarda rivojlanadi:

Xalqaro savdo – mamlakatlar o‘rtasidagi tovar va xizmatlar almashinuvi, eksport-import muvozanati va tarif siyosati;

Xalqaro investitsiyalar – chet el kapitalining boshqa davlat iqtisodiyotiga kiritilishi va qo‘shma korxonalar tashkil etilishi;

Moliyaviy aloqalar – xalqaro kredit, to‘lovlar, valyuta operatsiyalari va fond bozorlari faoliyati;

Iqtisodiy integratsiya – mintaqaviy hamkorlik asosida yagona iqtisodiy hudud shakllanishi (masalan, Yevropa Ittifoqi, MDH, ASEAN).

Bugungi kunda global iqtisodiyotning muhim tendensiyasi — raqamli transformatsiya bo‘lib, bu jarayon bank tizimini ham tubdan o‘zgartirmoqda.

Bank tizimi xalqaro iqtisodiy munosabatlarning yuragi hisoblanadi. U kapitalning harakatini ta'minlab, mamlakatlar o'rtasida moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi. Xalqaro bank tizimining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Xalqaro to'lovlarni amalga oshirish — SWIFT tizimi orqali tezkor va xavfsiz hisob-kitoblarni ta'minlash;
- Valyuta bozorlarida faoliyat yuritish — valyuta kurslarini boshqarish va risklarni kamaytirish;
- Xalqaro kreditlash — davlatlar, kompaniyalar va xalqaro tashkilotlar o'rtasida moliyaviy yordam ko'rsatish;
- Investitsiya faoliyatini qo'llab-quvvatlash — chet el kapitali ishtirokida yirik loyihalarni moliyalashtirish.

Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVJ), Osiyo taraqqiyot banki (OTB), Islom taraqqiyot banki (ITB) va Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki (YTTB) kabi institutlar bu tizimning eng muhim subyektlari hisoblanadi. Ularning faoliyati rivojlanayotgan davlatlarning iqtisodiy o'sishini moliyalashtirish va barqarorlashtirishga qaratilgan.

Bugungi kunda xalqaro moliyaviy tashkilotlar bank tizimini isloh qilish, kapital yetarliligi me'yorlarini (Basel III) joriy etish, shaffoflikni oshirish va korrupsiya xavfini kamaytirishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Bank tizimi — mamlakat iqtisodiyotining ajralmas va eng muhim tarkibiy qismidir. U iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, pul oqimini tartibga solish, aholi va xo'jalik subyektlariga moliyaviy xizmatlar ko'rsatish orqali iqtisodiy o'sishga bevosita hissa qo'shadi. Har bir mamlakatda bank tizimining tuzilishi, shakli va ishlash mexanizmi u yerdagi iqtisodiy siyosat, qonunchilik bazasi hamda moliyaviy tartibotlarga qarab farqlanadi.

Turli mamlakatlarda bank tizimlari o'z tuzilishi, tartibga solish mexanizmlari va faoliyat yo'nalishlariga ko'ra bir-biridan farq qiladi. Biroq, ularning asosiy vazifalari va bosqichli tizim tamoyili umumiylik kasb etadi. Odatda, har bir davlatda bank tizimi ikki yoki uch pog'onali shaklda tashkil etiladi. Eng yuqori pog'onada mamlakatning Markaziy banki joylashib, u pul-kredit siyosatini boshqaradi, milliy valyutaning barqarorligini ta'minlaydi, asosiy foiz stavkalarini belgilaydi hamda barcha bank muassasalari ustidan nazoratni amalga oshiradi. Shuningdek, Markaziy bank iqtisodiyotdagi pul massasi, inflyatsiya darajasi va to'lov balansiga ta'sir etuvchi muhim vosita sifatida faoliyat yuritadi.

Keyingi bosqichda esa tijorat banklari joylashadi. Ular bevosita aholiga, korxona va tashkilotlarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatadi, omonatlarni qabul qiladi, kreditlar ajratadi, hisob-kitob operatsiyalarini amalga oshiradi hamda investitsion faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi. Tijorat banklari iqtisodiyotda pul aylanmasini ta'minlovchi asosiy

bo'g'in bo'lib, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, ayrim davlatlarda mintaqaviy va ixtisoslashgan banklar ham mavjud bo'lib, ular faqat ma'lum bir hudud yoki iqtisodiy sohada faoliyat yuritadi. Masalan, qishloq xo'jaligi, sanoat yoki eksport-import operatsiyalariga ixtisoslashgan banklar iqtisodiyotning alohida tarmoqlarini moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ayrim mamlakatlarda kredit uyushmalari va jamg'arma kassalari faoliyat yuritadi. Ular ko'pincha ma'lum bir kasb, tashkilot yoki jamoa a'zolariga xizmat ko'rsatadi. Bunday moliyaviy institutlar kichik miqyosdagi jamg'armalarni to'plash va a'zolarining ehtiyojlariga mos ravishda kreditlar ajratish orqali moliyaviy inklyuziyani kuchaytiradi.

O'zbekiston Respublikasida bank tizimi ikki pog'onali tuzilishga ega bo'lib, bu tizim Markaziy bank va tijorat banklaridan iborat. Markaziy bank mamlakatning asosiy moliyaviy regulyatori sifatida pul-kredit siyosatini ishlab chiqadi va amalga oshiradi, tijorat banklari esa aholiga hamda korxonalarga turli moliyaviy xizmatlarni taqdim etadi [3].

Bank tizimining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Moliyaviy xizmatlar ko'rsatish. Banklar mijozlarning mablag'larini saqlash, ularga turli ko'rinishdagi kreditlar ajratish, hisob-kitob va to'lov operatsiyalarini amalga oshirish, investitsiya faoliyatini yuritish hamda ishonchli boshqaruv xizmatlarini ko'rsatish orqali iqtisodiyotning har bir tarmog'ida faol ishtirok etadi.

Kapitalni shakllantirish va taqsimlash. Bank tizimi jamiyatdagi bo'sh mablag'larni yig'ib, ularni kreditlar, investitsiyalar va boshqa aktiv turlariga yo'naltiradi. Bu jarayon natijasida iqtisodiyotda kapital aylanishi tezlashadi va ishlab chiqarishning moliyaviy bazasi kengayadi.

Pul-kredit siyosatini amalga oshirish. Markaziy bank muomaladagi pul miqdorini, inflyatsiya darajasini va foiz stavkalarini nazorat qilish orqali makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlaydi. Bu esa iqtisodiyotning umumiy barqarorligi va aholi farovonligiga xizmat qiladi.

Moliyaviy barqarorlikni saqlash. Banklar o'z faoliyatida risklarni boshqarish, kapital yetarliligi va likvidlikni ta'minlash orqali moliya tizimining izchil ishlashini kafolatlaydi. Shuningdek, ular moliyaviy inqirozlarning oldini olishda muhim rol o'ynaydi.

Mijozlarning manfaatlarini himoya qilish. Bank tizimi mijozlarning omonatlari va moliyaviy operatsiyalarining xavfsizligini ta'minlaydi, maxfiylikka rioya qiladi hamda amalga oshirilgan operatsiyalarning qonuniyligi ustidan nazorat o'rnatadi.

Bank faoliyati qat'iy huquqiy me'yorlar asosida olib boriladi. Mamlakatda amalda bo'lgan qonunlar, Markaziy bankning normativ hujjatlari hamda xalqaro

standartlar bank kapitalining hajmi, likvidlik darajasi, risklarni boshqarish tizimi va boshqa moliyaviy ko'rsatkichlarga qo'yiladigan talablarga aniqlik kiritadi.

Shunday qilib, bank tizimi nafaqat moliyaviy vositachilik funksiyasini bajaradi, balki iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi, moliyaviy barqarorlikni ta'minlovchi va aholining ishonchini mustahkamlovchi strategik institut sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, O'zbekiston bank tizimida SWIFT, VISA, MasterCard, UnionPay kabi xalqaro to'lov tizimlari keng joriy etilib, xalqaro to'lovlarning tezligi va ishonchliligi ta'minlanmoqda. Mamlakatda raqamli bank xizmatlari, "onlayn banking", "mobil banking" va "fintech" platformalarining kengayishi esa moliyaviy inklyuziyani kuchaytirgan.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida xalqaro bank tizimi yangi bosqichga o'tmoqda. Blokcheyn, sun'iy intellekt, Big Data va raqamli valyutalar moliyaviy xizmatlarni yanada xavfsiz va tezkor qilmoqda [4].

Xulosa qilib aytganda, xalqaro iqtisodiyot va bank tizimi o'zaro chambarchas bog'langan bo'lib, ular global iqtisodiy barqarorlikning asosiy ustunlaridan biridir. Banklar xalqaro to'lovlar, kreditlash, investitsiyalar va valyuta operatsiyalarining markazida turib, iqtisodiy integratsiya jarayonlarini tezlashtiradi. O'zbekistonning xalqaro bank tizimidagi faol ishtiroki esa milliy iqtisodiyotning jahon bozorlariga yanada chuqur kirib borishini ta'minlamoqda.

Kelgusida raqamli bank texnologiyalarining rivojlanishi, xalqaro moliyaviy hamkorlikning kengayishi va xalqaro tashkilotlar bilan aloqalarning mustahkamlanishi mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. — 11th Edition, Pearson Education, 2021.
2. Stiglitz J. E. Globalization and Its Discontents Revisited. — W.W. Norton & Company, 2018.
3. Karimov A. "O'zbekistonning xalqaro moliya tizimidagi integratsion jarayonlari" // Iqtisodiyot va innovatsiya jurnali, 2023.
4. Qurbonov I. "Raqamli bank tizimining iqtisodiyotdagi o'rni" // Moliyaviy tadqiqotlar jurnali, 2024.